

JEOPOLİTİK TEORİLER VE AVRASYA'NIN MERKEZİNDE GÜÇ SAVAŞLARI

Doç.Dr. Fahri ERENEL

İstinye Üniversitesi, İşletme, İstanbul, Türkiye
(ORCID ID:0000-0001-8943-7264), ferenel@istinye.edu.tr

ÖZET

Dünya hakimiyeti üzerine oluşturulan jeopolitik teorilerinden en eski teori olan Mackinder'in Kara Hakimiyet Teorisi, Doğu Avrupa'ya hâkim olan gücün kalpgâh olarak adlandırılan; Volga-Doğu Sibirya-Kuzey Buz Denizi-İran ve Afganistan'ı kapsayan bölgeye de egemen olacağı, kalpgâh'a hâkim olanın ise Dünya Adasına ve dolayısı ile dünyaya egemen olacağı esasına dayanmaktadır. Kara Hakimiyet Teorisi dışında, Kenar Kuşak Teorisi, Deniz Hakimiyet Teorisi gibi teoriler stratejistlerin önem verdikleri diğer teoriler olmuştur. Bu teorilerin dışında; Avrasyacılık, Brezinski'nin Büyük Satranç Tahtası, ABD'nin Yeni Dünya Düzeni gibi yaklaşımları önemli yaklaşımlar arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Dünya Hakimiyet Teorileri, Kalpgâh, Avrasyacılık, Büyük Satranç Tahtası, Yeni Dünya Düzeni.

ABSTRACT

Mackinder's Heartland Theory, the oldest of the geopolitical theories on world domination, is called the heartland of the power dominating Eastern Europe; It is based on the principle that it will dominate the region covering the Volga-East Siberia-North Ice Sea-Iran and

Afghanistan, and the one who dominates the heartland will dominate the World Island and therefore the world. Apart from the Heartland Theory, the theories such as the Rimland Theory and the Sea Power Theory were other theories that strategists gave importance to. Apart from these theories; Eurasianism, Brzezinski's Grand Chessboard, the USA's New World Order are among the important approaches.

Keywords: Theories of World Domination, Heartland, Eurasianism, Grand Chessboard, New World Order.

GİRİŞ

Son yıllarda, Kuzey Afrika, Doğu Akdeniz, Ortadoğu ve Körfez, Kızıldeniz ile Orta Asya'nın güç mücadelesinin yeni hattını oluşturduğuna dair emareler giderek artmaktadır. Bu hat üzerinde sürdürülen mücadele sadece hegemonik olma iddiasındaki güçlerin birbirlerini çevreleme mücadelesi olarak görülmemelidir.

Öncelikle kısaca jeopolitik teoriler üzerinden bir analiz yapılması faydalı olacaktır.En eski teori olan Mackinder'in Kara Hakimiyet Teorisi, Doğu Avrupa'ya hakim olan gücün kalpgâh olarak adlandırılan; Volga-Doğu Sibiryâ-Kuzey Buz Denizi-İran ve Afganistan'ı kapsayan bölgeye de egemen olacağı, kalpgâh'a hakim olanın ise Dünya Adasına ve dolayısı ile dünyaya egemen olacağı esasına dayanmaktadır.Bu teori kapsamında güç mücadelelerinin devam etmekte olduğunu değerlendirebiliriz.

Ukrayna,Belarus,Kırım,Gürcistan,Güney Kafkasya, Afganistan ve Orta Asya Türk Devletlerini yakın çevresi olarak gören ve asla bu bölgeleri kontrolü dışına çıkarmak istemeyen Rusya,bu hamleleri ile kalpgâhın hakimiyetini elinde tutma çabası içindedir. Putin'in, "1991 yılında SSCB'nin yıkılması jeopolitik bir felakettir. Bir daha asla bu tür bir yıkılışa izin vermeyeceğim" söylemi,saha da yaptıkları ile son derece uyumludur.Eski Varşova Paktı ülkelerinin bir kısmı,bugün NATO ve dolayısı ile batı ülkelerinin kontrolündedir.Bu açıdan baktığımızda, kalpgâh'a egemen olunması için elde mutlaka tutulması gereken Doğu Avrupa, tam olarak ne Rusya'nın ne de Batının yani ABD'nin kontrolü altında değildir.Doğu Avrupa hakimiyeti için karşılıklı hamleler sürsede kısa vadede sonuç alınamayacağı görünmektedir.Bu durumda kara hakimiyet teorisinin önemli bir ayağı olan Kalpgâh'a nasıl tam hakim olunacaktır?

Son gelişmeler, Doğu Avrupa'da artık karşılıklı hamle yapma olasılığının kalmaması nedeniyle, Kalpgâh'ın merkezi'nin doğuya doğru kaydığını veya doğuya doğru genişlediğini söyleyebiliriz.Ancak, yeni kalpgâh demek sanki daha uygun olacaktır. Yeni kalpgâh yeni güç mücadelesinin alanını oluşturmaya başlamıştır. Kalpgâhı kabaca, Azerbaycan, İran, Afganistan, Pakistan, Tacikistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Keşmir,Nepal ve Doğu Türkistan şeklinde tanımlamak mümkün görünmektedir.Yeni kalpgâhın merkezinin ise Afganistan ve Pakistan olduğu belirtilebilir.Bu yeni merkezin biraz daha doğu bölgeleride kapsayacak şekilde Pasifiğe kadar uzatılabileceği konusunda görüşlerde bulunmaktadır.Çin'in ekonomik dönüşümü ve Hindistan'ın ekonomik büyümeye dayalı başarısının bu

görüŖü destekleyenlerin dayandığı ana yaklaŖım olmaktadır. Ancak, unutulmamalıdır ki “ekonomik rekabet jeopolitik rekabetin ayrılmaz bir parçasıdır, yerine geçmesi ise söz konusu olamaz”.

Mevcut kalpgâh’a hakim olan SSCB, güç yetersizliği nedeni ile Asya’nın tamamına egemen olamamıŖ, Afganistan ve Çin ile birlikte Kore’yi kontrol altına alma girişimlerinde başarı sağlayamamıŖtır. Kara hakimiyet teorisinin işlerliği sadece kalpgâha değil, çevresine de küresel bir gücün hakim olma varsayımına dayandığı dikkate alındığında, hakim gücün yetersizleşmesi veya başka bölgelerde yeni küresel veya bölgesel güç odaklarının ortaya çıkması halinde teori büyük ölçüde geçerliliğini yitirmektedir (İlhan, 2019).

Spykman ise Kenar Kuşak Teorisinde, asıl güç potansiyelinin sadece Kalpgâh olarak adlandırılan bölgede değil, aynı zamanda bunu çevreleyen ülkeler kuşağında yani kendi deyimi ile Kenar Kuşak’ta (Rimland) olduğunu, Kenar Kuşak’ta Türkiye, Irak, İran, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Çin ve Kore’nin yer aldığını ifade etmektedir. O’na göre bu ülkeleri kontrol eden, Avrasya’yı; Avrasya’yı kontrol eden de dünyayı kontrol edebilmektedir (URL-1).

Kısaca açıklamaya çalıştığımız bu teorilerin her biri dünyaya hakim olma esasına dayandırılmıŖtır. Bu hakimiyetin tam olarak nasıl sağlanabileceği ise ayrı bir tartışma konusudur ve bugüne kadar asla sağlanamamıŖtır. Diğer taraftan teorilerin her birinin bir devletin coğrafî konumuna göre kurgulandığını da gözden kaçırmamak gerekmektedir. Kara Hakimiyet Teorisi SSCB’ni, Avrasyacılık

Rusya'yı, Kenar Kuşak Teorisi, Deniz Hakimiyet Teorisi, Brezinski'nin Büyük Satranç Tahtası ABD'yi işaret etmektedir. Dolayısı ile genele uygulanamayan ve özgün önceliklere sahip olan teorilerden tam anlamı ile bir teori olarak söz edilebilir mi? Tartışılmalıdır.

Her iki teorinin, yeni ortaya çıkan güç odakları nedeniyle tek bir güç tarafından uygulanmasının neredeyse imkansız hale geldiği söylenebilir. Güç odakları'nın yer ve el değiştirdiği bir süreci izliyoruz. Güç odakları yer ve el değiştirdiğinde teorilerin dayandığı temel ilkeler zayıflıyorsa, bu bize teorilerin ana yapısını coğrafya'nın değil güç odaklarının oluşturduğunu düşüncesine doğru gitmemize neden olmaktadır (İlhan, 2019).

Jeopolitik alanda çalışmalar yapan Brezinski, Büyük Satranç Tahtası adlı kitabı'nın "Avrasya Satranç Tahtası" başlığını taşıyan ikinci bölümünü, gelecek adına en önemli coğrafya olarak işaret ettiği Avrasya'ya ayırmıştır. Brezinski'nin Avrasya hakkındaki düşünceleri aşağıda yer verildiği şekilde özetlenebilir (Brzezinski, 2018).

"Dünya nüfusunun yüzde 75'i Avrasya'da yaşamaktadır ve bilinen enerji kaynaklarının dörtte üçü de bu bölgededir. Ayrıca ABD'den sonra dünyanın en büyük altı ekonomisi ve silah alıcısı da bu bölgede yer almaktadır. Biri hariç dünyadaki tüm resmi nükleer güç sahibi ülkeler de bu coğrafyadadır. Amerikan liderliğine meydan okuyan ve okuma potansiyeli olan ülkeler de tamamen bu coğrafyada yer almaktadır. Aslında Avrasya (Avrupa ve Asya), total ve birleşik bir güç

haline gelebilse, ABD'yi bile aşacak kudrete kolaylıkla erişebilir. Ancak Avrasya'da siyasi birliğin sağlanması zordur. Bu nedenle, ABD ve tüm diğer küresel iddiası olan güçler için, bu bölge bir "satranç tahtası"dır.."

Avrasya'yı ön plana çıkaran diğer bir isim ise Dugin'dir. Dugin, ABD'nin deniz merkezli Yeni Dünya Düzeni'nin karşısına, Rusya'nın önderliğindeki İmparatorluk Avrasyası'nı koymakta, Avrasya'nın kendi içinde potansiyel güçler bulunmakla birlikte, bu güçler Rusya olmadan, Avrasya'nın jeopolitiğini kendi lehlerine kullanma yetisine sahip olmadıklarını, Rusya'nın misyonunu yerine getirebilmesi için, Anglo-Saxon Atlantikçi küreselleşme yıkılması gerektiğini, Rusya (kalpgâh) ile diğer Avrasyacı kıyı güçlerin (Rimland) işbirliğine dayalı bir model oluşturmanın önemini vurgulamaktadır (URL-1).

19 ncu yüzyılda "Büyük Oyun"a sahne olan Orta Asya, bugün Rusya, Çin ve ABD arasında "Yeni Büyük Oyun" a sahne olmaktadır. Büyük Oyun, zamanın iki büyük gücü olan Rusya ve Büyük Britanya İmparatorluğu'nun toprakları arasındaki bölgede siyasi hâkimiyet kurmak, kontrol ve güvenliği sağlamak amacıyla giriştikleri bir mücadeleye verilen isimdir. Çıkar çatışması ve büyük bir rekabete sahne olan Büyük Oyun'da Rusya ve Büyük Britanya İmparatorluğu birbirlerine karşı hiçbir zaman doğrudan savaş ilan etmemişler, hakimiyet mücadelesini sessizce sürdürmüşlerdir (Demirtaş, 2019).

"Yeni Büyük Oyun"da ise sadece oyuncuların sayısı değil temsil ettikleri düşünce akımları da belirgin bir şekilde değişmiştir. Büyük

Britanya İmparatorluğu yok olurken Rus İmparatorluğu ve hemen ardından kurulan SSCB dağılmıştır. Bu aşamanın ardından bölgede faaliyet gösteren “yeni oyuncular” Pakistan, Çin, İran, İsrail, Türkiye, ABD ve Rusya olurken SSCB’nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanarak Orta Asya’da hâkimiyet kurmak isteyen devletler de “Yeni Büyük Oyun”da etkin birer oyuncu olmuşlardır (Demirtaş, 2019).

Güçlerin Orta Asya’da politikalarını kısaca incelediğimize Orta Asya’nın artan öneminin izlerini de görmek mümkün olabilmektedir. Bu politikaları değerlendirirken yükselen güçlerin güvenlik ve ekonomik çıkarları nedeniyle dışı doğru genişlemelerinin tarihsel bir gerçek olduğunu göz ardı etmemeliyiz. Dışarıdan bakıldığında Orta Asya bir bütün gibi görünse de, Orta Asya’nın beş ülkesi arasında çeşitli itilaflar bulunmaktadır. Orta Asya ülkeleri arasındaki su kaynaklarının paylaşılması, toprak iddiaları, ticari anlaşmazlıklar, göçmen sorunları ve çevrenin korunmasına dair problemler, terörün yarattığı güvenlik sorunlarından dolayı üstü örtülmüştür.

Özellikle bölgede yaşanan etnik ve dinî çatışmalar ve sınır anlaşmazlıkları, öncelikli problemler arasında yer almaktadır. 11 Eylül sonrası ABD’nin bölgedeki teröre karşı askeri müdahâlesi ile birlikte mevcut problemler de yavaş yavaş su yüzüne çıkmaya başlamıştır. Ortak tehditlerin sona ermesi, bölge ülkeleri arasındaki ittifak ilişkilerini de zayıflatmakta ve problemleri giderek artıracabilecek bir trendi izlemektedir. Bölgedeki güç dengelerinin

değişmesi ve büyük güçler arasındaki rekabetlerin devam etmesi, zaten karışık durumu daha da belirsiz bir hâle sokmaktadır (Demirtaş, 2019).

RUSYA VE ORTA ASYA

Rusya'nın bölgeye yönelik mücadelede diğer ülkelere nazaran özellikle Putin sonrası dönemde bir adım öne çıktığını söyleyebiliriz. Arka bahçesi olarak gördüğü Orta Asya'da, Rusya'nın gücünü pekiştirme ve arttırma çabalarına aralıksız olarak devam ettiği görülmektedir. Rusya bu politikalarını uygularken ideolojik yaklaşımlardan uzak durmakta, konjunktürel şartlara bağlı ve çıkarlarına uygun, neorealist bir politika izlemektedir.

Putin görev başladığında “Orta Asya'da ikinci bir Afganistan istemiyoruz. Bundan dolayı çok dikkatli olacağız” şeklinde ki ifadesi Rusya'nın Orta Asya politikasının esasını ortaya koymaktadır. Ve yine Putin'in önceliğin Bağımsız Devletler Topluluğu üyelerine verileceği yönünde ki açıklaması da Orta Asya politikasının ikinci boyutunu oluşturmaktadır.

Rusya'nın Orta Asya ülkelerinde çok sayıda askeri üssü bulunmaktadır. Ayrıca Şanghay İşbirliği Örgütü, Avrasya Ekonomik İşbirliği ve Gümrük Birliği, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü içinde bu ülkelere yer vermiş olması, Rusya'nın Orta Asya ülkelerini kontrolü altında tutma politikasının kuvvetli emareleri olarak görülmektedir. Kısacası Rusya yakın çevresi olarak gördüğü bu

lkelerde ki kazanımlarını terk etme düşüncesinde değildir. Ve buna izin vermeme konusunda da kararlı olduğu görülmektedir.

Bütün bu politikalarına rağmen Ruslar için işlerin eskisi gibi kolay olmadığı da bir gerçektir. Orta Asya lkeleri Rusya ile ilişkilerini farklı düzlemlerde ve farklı etkileşim araçlarıyla sürdürmektedirler. SSCB zamanında ve hemen sonrasında yaşatılmaya çalışılan birliktelik yavaşta olsa parçalanmaya başlamıştır. Kazakistan'ın ve Özbekistan'ın kril alfabesi yerine latin alfabesini tercih etmesi, Suriye ihtilafında Kazakistan'ın Astana süreci adı altında oynadığı rol ve Kazakistan'ın Avrasya Birliği düşüncesi, Özbekistan'ın Kolektif Güvenlik Anlaşması rgt yeliğini askıya alması vb. gelişmeler Rusya'nın işinin giderek zorlaştığını göstermektedir. Ayrıca, Çin'in özellikle Tek Yol Tek Kuşak projesinde bu bölgeye verdiği önem ve geliştirdiği işbirliklerini Rusya tehdit olarak algılamaktadır.

Rusya; Türkiye, ABD ve Avrupa Birliği'nin (AB) Orta Asya'da etkin birer jeopolitik aktöre dönüşmesini arzulamamaktadır. Bu yüzden de bölgede Çin'le işbirliğine yönelmektedir. Bunu yaparken de bölgesel projelere ağırlık vermektedir. Örneğin şanghay işbirliği rgt (şİ) bunun somut bir örneğidir. Zira Moskova ile Pekin arasında geçmişte yaşanan sınır sorunlarına bahsi geçen örgüt aracılığıyla orta yol bulunmaya çalışılmıştır. Putin'in bölgeye yönelik politikalarının temelini 'Avrasya Birliği' düşüncesi oluşursa da Kazakistan'ın bağımsızlığını korumak için kurulacak herhangi bir birliğin sadece ekonomik alanı içermesine yönelik ısrarı, Avrasya Ekonomik Birliği'ni (AEB) ortaya çıkmıştır. Ancak buna rağmen Moskova, Kolektif

Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ) sayesinde bölge ülkelerini bir güvenlik şemsiyesi altında buluşturma noktasında muvaffak olmuştur” (URL-2).

ÇİN VE ORTA ASYA

Çin’in Orta Asya politikası, ulusal çıkarları ile bağlantılı olduğunu söyleyebilir. Günümüze kadar dışa genişlemesini, kuzeyinde Rusya, güneyinde Hindistan gibi güçlerin bulunması nedeniyle Doğu (Asya Pasifik) ve Batı (Avrasya) olmak üzere iki yönde gerçekleştirmeye çalışmıştır. Açıkçası da bu Çin için bir zorunluluk olmuştur (Yayın,2011:6). Diğer taraftan Orta Asya, Çin’in jeopolitik, güvenlik ve ekonomik kalkınma hedeflerinin gerçekleşmesi açısından en önemli üç bölgeden (Güneydoğu Asya bölgesi, Kuzeydoğu Asya Bölgesi ve Orta Asya Bölgesi) biri olma özelliğini de taşımaktadır. Çin, Orta Asya ülkeleri bağımsızlığa kavuştuktan sonra bu ülkeleri ilk tanıyan ve diplomatik ilişki tesis eden ülkeler arasında yer almış, Şanghay Beşlisi ve Şanghay İşbirliği Örgütü’nü oluşturmuştur. Bu çerçevede Pekin yönetimi, ekonomik, kültürel ve güvenliğe ilişkin girişimlerle Orta Asya bölgesini, Çin’in milli çıkarının olduğu bölgelerden biri olarak görmüş ve etki alanı hâline getirme çabalarını göstermiştir (Yayın, 2011:20-21).

Çin Hükümeti, geleceğe dönük kendisine ait Doğu Türkistan’ın, Orta Asya ülkeleri ile arasındaki tarihi, etnik, dinî ve örf-âdet bağlarından faydalanarak, bölgede siyasi ve kültürel bakımdan stratejik derinlik kurmaya çalışmakta, Doğu Türkistan’ı, Orta Asya ve Güney Asya’nın

çekim merkezine dönüştürmeye, bunun için tarihi İpek Yolu'nu tekrar canlandırma stratejisini gerçekleştirerek Orta Asya'dan Avrupa'ya açılmaya çalışmaktadır (Yayın, 2011:21).

Çin'in Orta Asya bölgesinde hızlı girişimde bulunmasına neden olan bir diğer gelişme ise, Türkiye ve İran gibi ülkelerin, kendi tarihsel ve kültürel avantajlarını kullanarak, Sovyetlerin yıkılmasından sonra Orta Asya'da doğan stratejik boşluğu doldurmaya çalışmaları olmuştur Çin, Orta Asya bölgesini, Rusya ile işbirliği yapabilme zemini olarak gördüğü gibi, bu işbirliği ile bölge dışı güçlere karşı koyabilmeyi hedeflemektedir. Orta Asya ülkelerinin Batılı güçlerle birlikte NATO'da yer alması, Çin'in arka bahçesine Batılı güçlerin yerleşmesi anlamına gelmektedir. Geline bu durum, Çin'in kuzeybatı bölgesi güvenliğinin temelden bozulmasına ve Batılı güçlerin Orta Asya'yı Çin'e karşı kullanmasına yol açabilmektedir. Çin'in Orta Asya ülkeleriyle yakınlaşma politikasına, Rusya ile arasında bir tampon bölge oluşturma gayreti olarak da bakılmaktadır. Çin ile komşu olan Orta Asya ülkelerinin ABD ve NATO güçleri ile yakınlaşması, Çin'in bölgedeki çıkarlarını, özellikle sınır güvenliğini daha da karışık ve zor hâle dönüştürmektedir. (Yayın, 2011:24-26).

ABD, bölgede Pakistan dâhil yeni askeri üsler tesis etmiş ve varlığını pekiştirmiştir. ABD'nin bölgedeki askeri konuşlandırmasının, Afganistan'dan çok Çin'i hedef aldığı bir gerçektir Çin Komünist Partisi'nin sesi olan Liaowang dergisinde yer alan bir makalede, ABD'nin, Orta Asya'da askeri üs konuşlandırmasının amacı incelenmiştir. ABD, bölge ülkelerinin üslerini kiralamakla birlikte Orta Asya ülkeleriyle ikili askeri ortaklığını güçlendirmekte, bölge

lkelerine ekonomik yardım ve onlarla siyasî ilişkiler kurmakla Orta Asya'da varlığını pekiştirmektedir. Aynı zamanda bölgede siyasi, ekonomik ve güvenlik oluşumlarına yönelik etkisini artırmaktadır. ABD'nin Orta Asya'da yrttg politikası, küresel politikasının bir parçası olarak şunları hedeflemektedir: (Yayın, 2011:41).

-Orta Asya'nın kuzeyinde dengeleyici bir hat oluşturularak Rusya'nın tekrar güçlenmesini engellemek;

-Bölgenin batısında Ortadoğu'ya yönelik bir kuşatma alanı oluşturmak;

-Bölgenin güneyinde Güney Asya'yı kontrol altına alarak doğrudan Hint Okyanusu'na inmek;

-Bölgenin doğusunda bir köprübaşı oluşturularak Çin'in yükselişini durdurmaktır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana ekonomik ve siyasi sıkıntılarının yanı sıra eskimiş altyapı sorunlarıyla da karşılaşan Orta Asya lkeleri, dış dünyadan umduğu yardımları alamamışlar, Çin, krediler, yatırımlar, inşa ettiği petrol ve doğalgaz boru hatları, demiryolları, karayolları ve hayata geçirdiği diğer altyapı projeleri ile Orta Asya cumhuriyetleriyle ikili ya da çok taraflı olarak ilişkilerini güçlendirmeyi başarmıştır Orta Asya, Çin'in "ekonomik arka bahçesine" dönüşmektedir. (Yayın, 2011:50).

Çin'in Kuşak-Yol Projesi, Rusya ve ABD'nin ilgili projeleriyle rekabet halinde olsa da pragmatik ve çok esnek bir yapıya dönüşmüştür. Çin, bu teşebbüsünü öncelikle küresel ve bölgesel güçlerin tecrübesini, ilgili

Ülkelerin menfaatlerini, hassasiyetlerini dikkate alarak onlarla dolaylı ve doğrudan bir çatışmaya girmemek üzere tasarlamış ve uygulama esnasında da buna dikkat etmiştir (Yayın, 2011:50).

ABD VE ORTA ASYA

ABD'nin Orta Asya'ya yönelik emelleri iki temel strateji üzerinden analiz edilebilir. Bunlardan birincisi, ABD'nin küresel bir gç olarak sahip olduğu rolü ile ilgilidir. ABD, Orta Asya bölgesinde iki büyük bölgesel gücün, Rusya ve Çin'in, bu bölgedeki egemenliği ve etkinliğini minimum seviyeye indirmek ve kendi hkimiyetini artırmak istemektedir. Diğer önemli stratejisi ise, Orta Asya coğrafyasındaki zengin yeraltı ve yerüstü enerji kaynaklarına kolaylıkla erişebilmeyi temin etmektir. ABD'nin Orta Asya'ya yönelik diğer bütün politikaları, bu iki esas hedefin üzerinden çeşitlendirilebilir (Suyundikov, 2021).

“2019-2025 ABD'nin Orta Asya Stratejisi Egemenliği ve Ekonomik Refahı Geliştirmek” başlıklı rapor, her ne kadar önceki dönemlerde bölgeyle ilgili hazırlanan raporlarla benzer stratejiler ortaya koysa da ABD'nin Orta Asya'da daha etkin bir rol oynamak istediğinin habercisi olma niteliği taşımaktadır. Rapor bağlamında ABD'nin yeni Orta Asya stratejisinin özetle altı siyasi hedefi olduğu görülmektedir (Çalışkan, 2020).

-Orta Asya devletlerinin egemenlikleri desteklenecek ve özellikle yabancı aktörlere karşı siyasi ve ekonomik bağımlılık yaratılması engellenecektir. Bu amaçla bireysel egemenliğin ve ekonomik bağımsızlığın güçlendirilmesi adına çaba harcanacaktır. Ayrıca bölge

devletleri arasındaki kronikleşmiş problemlerin çözümü için tarafları teşvik edici girişimlerde bulunulacaktır.

-ABD bölgedeki terörizm tehdidini azaltmak ve radikal düşüncelerle mücadele için bölge ülkeleriyle ortak programlar düzenleyecektir. Askerî ve sivil girişimlerle sınır güvenliğinin sağlanması ve uyuşturucu kaçakçılığın önlenmesi için bölgeye milyonlarca dolarlık yatırım yapılacaktır.

-ABD Afganistan'daki istikrar ve barış süreci için Orta Asya ülkelerinden destek talep etmektedir.

-Enerji, ekonomi, kültür ve güvenlik alanlarında bölge ülkeleri ile Afganistan arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi teşvik edilecektir. ABD, Afganistan'da ekonominin gelişmesi hâlinde silahlı çatışmaların azalacağını öngörmektedir. Ayrıca gerçekleştirilecek projelerle Orta Asya'dan Afganistan ve Pakistan'a elektrik ihracatı yapılması sağlanacak ve bu sayede bölge ülkelerinin ekonomileri geliştirilecektir.

-Bölge ülkeleri arasında insan hakları, hukukun üstünlüğü, seçimlerin şeffaflığı gibi liberal değerlerin geliştirilmesi desteklenecektir.

-Orta Asya'ya daha fazla yabancı yatırımcı çekmek ve desteklemek için uygun bir finans ortamının sağlanması teşvik edilecektir.

ABD'nin Orta Asya'daki yeni stratejisinin iki odak noktası vardır. İlk olarak ABD, Afganistan'da yürüttüğü siyaset bağlamında Orta Asya'yı jeostratejik bir önemde görmektedir. Orta Asya'yı Doğu-Batı medeniyeti arasında stratejik bir kavşak olarak tasavvur eden ABD,

istikrarlı ve refah seviyesi yükselmiş bir bölgenin Washington'un terörle mücadele çabalarına katkı sağlayacağını düşünmektedir. ABD'nin bölgede daha etkin rol almak istemesinin ikinci sebebi ise, Rusya ve Çin'in Orta Asya'daki nüfuzlarına meydan okumaktır. Çin'in bölge üzerinde ekonomi ile başlayan etkinliği her alanda güçlenirken, Rusya da bölge devletleri üzerindeki askerî ve siyasi etkisini korumaya çalışmaktadır. Bağımsızlıklarını ve egemenliklerini korumakta kararlı olan Orta Asya devletleri, Çin ve Rusya'ya karşı dengeleyici bir aktör olarak ABD'nin bölgede daha etkin rol oynamasına olumlu bakmaktadır (Çalışkan, 2020).

AVRUPA BİRLİĞİ VE ORTA ASYA

Avrupa Birliği (AB), 2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması ile Avrupa Dış Eylem Birimi'ni kurarak dış ilişkilerinde küresel bir aktör olarak varlığını ve etkisini artırma yönünde adım atmıştır. Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'dan oluşan Orta Asya bölgesi, AB'nin dış ilişkilerinde Avrupa Komşuluk Politikası ülkelerine yönelik politikaların bir uzantısı niteliğinde "komşuların komşuları" olarak değerlendirilmektedir. "Komşuların komşuları" kavramı ile AB, komşu bölgelerde oluşturmayı hedeflediği güvenlik, istikrar ve refah ortamını söz konusu bölgeyi etkileyen ülkelere de yaymak istemektedir (Şemsit, 2015).

Ekonomik ve siyasi çıkarları, AB'nin Orta Asya'da yeni bir strateji benimsemesinde etkili olmuştur. AB, Rusya ve Çin gibi bölgenin ana aktörleriyle iş birliği ve ortaklık politikası benimsemiş ve onlarla jeopolitik rekabet içinde olmamayı tercih etmiştir. Bölgeyle ilgili yeni bir strateji benimsenmesi fikri ilk olarak 2000 yılı başında "Orta Asya

ile Yeni Ortaklık Stratejisi” adı altında gündeme gelmiş ve bu görüş 2007 yılında birlik üyesi ülkelerce kabul edilmiştir. Söz konusu strateji; bölgesel istikrarın sağlanması ve insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğünün geliştirilmesi yanı sıra enerji, petrol ve doğal gaz gibi konular başta olmak üzere Avrupa’nın temel çıkarları ve ilgi alanlarına odaklanmıştır. Ancak geçen zamanda bu strateji, hızla değişen jeopolitik koşullar ve iç dönüşümler nedeniyle AB’nin bölgedeki çıkarlarını karşılayacak hedeflere ulaşması için yeterli olamamıştır (Koca ve Asma; 2021).

2019’da yeni bir strateji benimsemiştir. Bu yeni strateji bölgede güvenlik, istikrar ve kalkınmanın artırılmasına odaklanmıştır. Özellikle bölgenin Afganistan’a yakın olması nedeniyle burada yaşanacak herhangi bir güvenlik sorunu ve istikrarsızlığın birliğin güvenlik ve istikrarını da olumsuz etkileyeceği tezine dayandırılan bu yeni strateji kapsamında, bölgedeki sınırlı rolünün farkında olan AB, Rusya ve Çin gibi bölgenin ana aktörleriyle iş birliği ve ortaklık politikası benimsemiş ve onlarla jeopolitik rekabet içinde olmamayı tercih etmiştir. Bu yaklaşıma göre AB’nin bölgedeki rolü siyasi dengelerle sınırlıdır ve kendini bölgenin önde gelen güçleri arasında bir denge unsuru olarak konumlamaktadır (Koca ve Asma; 2021).

İRAN VE ORTA ASYA

Coğrafi konumu bakımından Orta Asya ülkelerinin söz konusu sulara açılan kapısı olan İran, aynı zamanda petrol ve doğal gazı kendi toprakları üzerinden daha ekonomik bir şekilde taşıyacak bir boru hattı

kurmayı da planlamaktadır. İran ayrıca bölge ülkelerinde; hidroelektrik santrali yapımı, maden ocaklarının açılması/işletilmesi, tarım ıslahı ve tekstil gibi birçok sektörü de finanse etmiştir (Durmuş, 2020).

Batı'nın yaptırımlarının etkisini hafifletmek ve bölgedeki Amerikan siyaseti karşısında cephe oluşturmak amacıyla Orta Asya ülkeleri, Rusya ve Çin'in oluşturduğu Şangay İşbirliği Teşkilatı gibi bölgesel teşkilatlara katılma yönünde de çaba sarf eden İran, Tacikistan ile devam eden sorunları nedeniyle teşkilata ancak gözlemci olarak katılabilmektedir.

İran, laiklik ilkelerini her zaman korumaya özen gösteren bu devletleri, "İslam Devrimi"ni ithal etme ve "siyasal İslam"ı bölgede yayma konusunda ikna edememiştir. İran'ın bölgedeki ekonomik ve jeopolitik etkisi yanı sıra Şiiiliğin yayılması ile ilgili girişimleri de bölge ülkelerinin endişelerinin artmasına yol açmaktadır. Fakat bu ülkelerle ilişkilerindeki kısa süreli tecrübelerine bakıldığında, İran'ın Orta Asya'da daha pragmatik bir siyaset izlediği, ortak kültürel-tarihî alanlarda fırsatlar kolladığı ve nüfuzunu yaygınlaştırdığı görülmektedir. (Durmuş, 2020).

Yakın zaman önce Afganistan'da Taliban ile Afganistan hükümeti ve ABD arasında varılan anlaşmaların da bölgedeki İran nüfuzu açısından ciddi sonuçları olması muhtemel görünmektedir. Zira Afganistan, Orta Asya'da nüfuz kazanmak konusunda İran'a çok fazla fırsat sunmaktadır. Afganistan'daki istikrarsızlık dolaylı yoldan İran'ın bu ülkedeki operasyonel kabiliyetini artıran bir rol oynamıştır. Günümüz

itibarıyla istikrara biraz daha yaklaşmış görünen Afganistan'daki siyasi gelişmelerin İran açısından da önemli sonuçları olacağı tahmin edilmektedir (Durmuş, 2020).

PAKİSTAN VE ORTA ASYA

Avrasya jeopolitiğinde Çin-Pakistan ilişkilerinin dayanaklılığı göze çarpmaktadır. Pakistan'ın aynı zamanda Çin ile de derin ve kapsamlı bir ilişkiler tarihine sahip olduğunu söylemek mümkündür. Çin ile Pakistan arasındaki ortaklığın “demir kardeşlik” olarak tanımlanması iki ülke arasındaki ortaklığın ciddi bir tarihsel arka planı olduğunu teyit etmektedir. Pakistan'ın stratejik ve jeopolitik açıdan kritik bir konumda olması, özellikle Çin açısından iki ülke arasındaki ilişkiyi giderek daha önemli hale getirmektedir. Pakistan açısından önemli olan ise Çin'in yayılmaya ve yatırıma müsait bir ekonomik hareketliliğe sahip olmasıdır. Pakistan'ın ABD ile son dönemde yaşadığı sorunlar ve Hindistan'la var olan inatçı ve kalıcı tarihsel rekabeti, Çin'le ortaklığını “stratejik bir zorunluluk” haline getirmektedir (Korkmaz, 2019).

Pakistan son dönemlerde ABD'den uzaklaşarak Çin ile stratejik ortaklık kurma yoluna gitmiş ve Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru gibi girişimlerde önemli roller üstlenerek ABD karşıtı gelişmekte olan ittifak ilişkilerinin kurumsallaşması yolunda kritik aktörlerden biri olarak ortaya çıkmıştır.

Pakistan, ABD ile yakınlaşma esnasında bile Çin'i dengeleyecek girişimlerde bulunmaktan kaçınmamıştır. Örneğin ABD'nin Pakistan'a yeniden maddi ve teknik destek vereceğinin açıklandığı gün, Çin'in

isteğiyle ülkede Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru girişimini tek elden yönetecek “CPEC İdaresi” kurulmuştur. Dolayısıyla küresel siyasette ilişkilere yön verecek baskın norm ve stratejilerin eksikliği, aktörlerin kolay davranışın arkasında kümelenmelerinden ziyade, dengeleme gibi kendilerine maliyet doğurabilecek davranışları tercih edebileceklerini göstermektedir (Korkmaz, 2019).

HİNDİSTAN VE ORTA ASYA

Hindistan’ın bölgesel siyaset kapsamında 1990’lı yılların sonlarıyla birlikte geliştirmiş olduğu “Genişletilmiş Komşuluk” (Extended Neighbourhood) konsepti, onun yükselişine paralel olarak güç projeksiyonunu ifade etmek amacıyla hayata geçirdiği bir açılamdır. Söz konusu kavram, Hint siyasetinde atardamar olan Doğu’ya Bakış politikası başta olmak üzere Güney’e Bakış (Hint Okyanusu), Batı’ya Bakış (İran, Körfez Ülkeleri, İsrail, Suudi Arabistan başta olmak üzere genel anlamda Batı Asya ve Afrika) ve Kuzey’e Bakış (Orta Asya ve Şanghay İşbirliği Örgütü) bölgesel politika kombinasyonlarının bir ifadesidir (Bayram, 2019).

Hindistan’ın “geniş” Hint-Pasifik bölgesine yönelik hamleleri esasen onun kendi yükselişini beslemek ve Çin yükselişi karşısında elini güçlü tutmak zihniyetiyle gerçekleşmektedir. Hindistan’ın yeni bağımsız olduğu dönemde konjonktür gereği “Bağlantısızlar Hareketi” öncülüğünü yapması ve “Bağlantısızlık” anlayışı üzerinden politika yapımını tercih etmesi dolayısıyla Yeni Delhi aslında uzun bir süre

kendisini bölgeden tecrit etmişti. Ancak onun “merkez” olma ve bölgeyi domine etme fikri hiçbir zaman değişmemiştir. Bunun için kendi şartlarını olgunlaştırması ve gerek bölgesel gerekse küresel durumun elverişli olması gerekmektedir.

Delhi'nin komşuları arasında en çetrefilli ilişkisi kuşkusuz Pakistan'la olanıdır. Delhi-İslamabad ilişkilerinin doğasındaki “düşmanlık” onların bağımsızlığından gelen ve girift birçok sorundan beslenen ihtilaflardan kaynaklansa da ikili ilişkilerdeki en büyük sıkıntı Keşmir meselesidir. Hindistan İslamabad'ın terörizmi bir politika aracı olarak kullandığını ve Afganistan'ın da istikrarsızlaşmasında Pakistan destekli terörizmin etkili olduğunu iddia etmektedir. Bununla birlikte, Delhi için Pakistan'ın güçlü ve büyüyen savunması ve Pekin'le olan nükleer bağlantısı ile Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru (CPEC) projesi ciddi bir güvenlik sorunu olarak görülmektedir (Bayram, 2019).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

20'nci yüzyılın sonunda SSCB'nin çözülmesinden sonra Orta Asya, Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanması ile küresel ve bölgesel güçlerin uluslararası arenada kendi menfaatlerini koruma ve varlıkların sürdürülebilirliği açısından hayati ve stratejik öneme sahip bölgeye dönüşmüş, 11 Eylül 2001 sonrasında ise hem dünya hem de bölgesel aktörlerin güçlerini yarıştırmak için rekabet alanına çevrilmiştir.

Bölgede, Rusya ve Çin ile ABD arasında Orta Asya'nın enerji kaynakları için ciddi bir mücadele yaşanması, yakın gelecekte olasılığı yüksek bir senaryodur. Bu sadece Orta Asya ülkelerini kontrol etme ekseninde değil, aynı zamanda ünlü jeopolitik teorisyenlerin ortaya koyduğu kalpgâh mücadelesi temelinde de olacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Bayram, D. Ç. (2019). Hindistan'ın Bölge Siyaseti. İNÜSAM/ Analiz. 1 /13.

https://www.researchgate.net/publication/338126552_Hindistan'in_Bo_lge_Siyaseti

Brzezinski, Z. (2018). Büyük Satranç Tahtası.(Y.Türedi,Çeviri Ed.). İstanbul:İnkilap Kitapevi

Çalışkan,B.(2020). ABD'nin Yeni Orta Asya Stratejisinin İpuçları https://insamer.com/tr/abdnin-yeniortaasya_stratejisinin-ipuclari_2753.html adresinden alınmıştır.

Demirtaş,Y. S.(2019).Doğu Sorun'undan “Yeni Büyük Oyun'a”, Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD),31,1-32

Durmuş,M.(2020).İran'ın Orta Asya Stratejisi, https://insamer.com/tr/iranin-orta-asya_stratejisi_3388.html adresinden alınmıştır

İlhan,S.(2019).Jeopolitik-Güç Odağı Kuramı.İstanbul:Kırmızı Kedi Yayınevi

Koca,M.E. ve Asma,Y.(2021). Avrupa'nın Orta Asya Stratejisi, INSAMER,

https://insamer.com/tr/avrupanin-orta-asya-stratejisi_3948.html
adresinden alınmıştır.

Korkmaz, H.(2019).Asya Jeopolitiğinde Stratejik Ortaklık, INSAMER, [https://insamer. https://www.aa.com.tr/tr/analiz/asya-jeopolitiginde-stratejik-ortaklik-cin-ve-pakistan/1595779](https://insamer.com.tr/analiz/asya-jeopolitiginde-stratejik-ortaklik-cin-ve-pakistan/1595779) adresinden alınmıştır.

URL-1: Anadolu Ajansı (2018).Jeopolitik Teoriler Temelinde Doğu Akdeniz ve Türkiye, Fatih Erbaş,<https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/jeopolitik-teoriler-temelinde-dogu-akdeniz-ve-turkiye/1113793> adresinden edinilmiştir.

URL-2:ANKASAM (2021).Rusya'nın Yeni Orta Asya Stratejisi, [https:// www.ankasam.org/ rusyanin-yeni-orta-asya-stratejisi/](https://www.ankasam.org/rusyanin-yeni-orta-asya-stratejisi/)adresinden edinilmiştir

Şemşit,S.(2015).Avrupa Birliği'nin Orta Asya Stratejisi. Uğur Burç Yıldız (Ed.), Avrupa Birliği'nin Dış İlişkileri,içinde (s.83-113).Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık

Suyundikov,S.(2021). ABD'nin Orta Asya Politikaları,21 nci Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/orta-asya-arastirmalari-merkezi/abd-nin-orta-asya-politikalari> adresinden alınmıştır.

Yayın,E. E.(2011). Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarının 20. yılında Çin'in Orta Asya Politikaları,Rapor,Yayın No:4, Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi